

БПОЛЯРНА ОПОЗИЦІЯ «ЛЮДИНА – КІТ (КІШКА)» В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОФРАЗЕОЛОГІЇ

Фразеологічні одиниці найвиразніше передають дух і нев'янучу красу мови, яку витворив народ протягом віків для потреб спілкування в усній та писемній формах [9, 144]. Поява фразеологічних одиниць у народному мовленні викликана самою потребою людського спілкування, його світосприйняттям, образним мисленням. Образно-ідіоматична народна фразеологія (етнофразеологія) – це здебільшого продукт народного образного мислення [4, 33-34], вона скарбниця для реалізації уявлень народу. Добірна народна фразеологія, як зазначав І. Огієнко, – «душа кожної мови, сильно її красить і збагачує» [10, 41]. Процес розуміння й аналізу фразеологічного складу мови – це шлях до пізнання ментальності народу, його уявлень про світ і сприйняття себе в цьому світі. Саме тому фразеологічні одиниці активно виступають об'єктом дослідження багатьох мовознавців [16, 109]. Важливий внесок у дослідженні української фразеології зробили такі вчені, як М. Алефіренко, Н. Амосова, Я. Баран, Л. Булаховський, А. Вежбицька, Є. Верещагін, В. Виноградов, В. Жайворонок, А. Івченко, В. Костомаров, О. Наконечна, О. Потебня, В. Русанівський, Л. Скрипник, В. Телія, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.

Важливим аспектом аналізу стійких мовних одиниць етнолінгвістичного характеру є асоціативні зв'язки, які виникають внаслідок ототожнення людини з навколишньою природою. Це яскраво проявилось під час проведення паралелі між людиною та твариною. Адже щоденне спостереження людини за поведінкою одомашнених чи диких тварин спонукає її до утворення цілого ряду мовних одиниць, які через порівняння поєднуються. Внаслідок цього розвиваються персоніфікація та символіка, пов'язані з характерними особливостями тваринного світу [2, 183].

Спостерігаючи за поведінкою і звичками тварин, людина переносила на себе їхні характерні риси, поведінку, які при цьому виявляли як позитивні, так і негативні риси вдачі. Тому спробуємо детальніше розглянути асоціативні зв'язки людини в колі інших живих істот та їх відображення в етнофразеології на прикладі біполярної опозиції «ЛЮДИНА – КІТ (КІШКА)».

У народному мовленні *kit* – одна із найуживаніших і часто згадуваних тварин. У прямому значенні *kit* (кішка – самка kota; зменшено-пестливе – кішечка) – свійська тварина родини котячих, що знищує мишей і щурів, самець кішки; у народному уявленні ця тварина небезпечна, бо стоїть на межі двох світів – реального і потойбічного [4, 288]. Як стверджують деякі маги, кіт може переходити в потойбічний світ, він у цьому сенсі є провідником, а тому якщо господарю kota буде загрожувати небезпека з потойбіччя, ця тварина стане перед ним і захистить його. Кіт (кішка) – це найбільш багатогранна тварина у символічному значенні, адже він поєднує у собі як позитивний, так і негативний символ. Ця тварина у народному віруванні виступає символом незалежності; зла, диявола, відьми; темряви і смерті; охоронця малої дитини; шкідливого ласуна. За віруваннями наших предків, кіт міг бути помічником як богів, так і відьом, чортів. Дуже шанували котів стародавні єгиптяни, лакські племена. Японці вважали kota злою істотою, яка володіє надприродною силою. Зате в Китаї, навпаки, вірили, що він здатен проганяти злих духів. У Єгипті цих тварин називали «добрими духами житла». Їм будували храми, дарувались зображення кішок, зроблені із золота і срібла. Єгипетська богиня радості та веселощів Баст зображувалася у вигляді жінки з головою кішки. Атрибутом цієї богині була егіда з головою кішки, за вбивство цієї тварини карали на смерть. Також кіт був однією з іпостасей бога Ра. У написах на фараонських гробницях Ра названо «котом — месником богів». У «Книзі мертвих» кіт, як одне з утілень цього бога, бореться зі змієм. Можливо, саме звідси постав образ kota-змієборця, який часто побутує у східнослов'янських казках [6]. У лакців (народ у Республіці Дагестан) існував добрий дух оселі Кікі, що був копією kota [15]. У римлян кішка слугувала символом незалежності, її зображення було неодмінним атрибутом

богині Свободи – Лібертас. Тому вождь повсталих рабів Спартак вмістив бронзове зображення кішки на бойовий прапор своїх легіонів [5, 107 – 108]. Проте у більшості країн Європи, Америки, Азії кіт – це зловорожа істота, диявол, відьма та ін. Перекази, легенди нараховують десятки злих істот, що перетворювались у чорних кішок. Вчені вважають, що причиною таких вірувань був чорний колір тварин, а також світіння очей у нічний час. У давнину, щоб уникнути у майбутньому пожежі, під час грози господарі із оселі виганяли чорних кішок. Як стверджує Г. Булашев, в Україні kota (кішку) вважали творінням Бога, добрим оберегом від зла, добрим духом житла. Тому й досі зберігся звичай, що першим у новозбудовану хату має зайти кіт. Проте люди остерігалися чорних котів, особливо коли вони перебігали дорогу. У деяких регіонах вважали: у хвості kota є отрута, а тому існував звичай відрубувати його кінець [1, 330]. Найчастіше в народному віруванні kota вважали все-таки нечистим, адже є легенда, що кіт колись з'їв чорта. Також люди вірять, що прибудний кіт спричиняє зубожіння сім'ї [3, 288].

З давніх-давен люди вірять, що кіт володіє цілющими властивостями і вже науково доведено англійськими вченими, що власники котів значно рідше звертаються до лікарів, аніж ті, хто не спілкується регулярно з цими тваринами. Як стверджують науковці, кіт у домі відвертає ризик виникнення повторного інфаркту міокарда, впродовж декількох хвилин погладжування цієї тварини нормалізується артеріальний тиск і частота пульсу [8].

Деякі особливості цієї тварини відтворює народна загадка: *І вдень, і вночі у кожусі на печі. З котом (особливої масті) пов'язаний і низка народних повір'їв: коли кіт кидає свій дим — на нещастя, коли кіт мисться або мнеться при чийхось ногах — будуть гості, коли кіт драпається на дерево — буде вітер, не вдалося, бо чорна кішка дорогу перебігла, пробігла чорна кішка — про сварку між ким-небудь [3, 288].*

В етнофразеології зоофразема із ключовим компонентом **кіт (кішка)** передає як позитивні, так і негативні якості, зокрема ненаситність, лицемірство, хтивість, злість, жадність, підступність, сміливість, досвідченість та ін., які

переносяться у народному мовленні на людей та символізують їх відповідні риси характеру й поведінки. Оскільки за своєю сутністю кіт (кішка) є постійним супутником людини в її повсякденному житті, то не випадково цей образ, постаючи в етнофразеологізмах, символізує таку рису людини, як **сварливість**, напр.: *живуть як кіт з собакою* [13, 66; 14, 320] або *любляться як кішка з собакою* [13, 50], тобто у стосунках людей немає кохання, злагоди; *котіві смішки, мишці слізки* [12, 185] – так кажуть про людину, яка знущається чи насміхається над слабшим; **жадібність** висвітлена у фразеологізмі *гребе як кішка лапою* [13, 162] або *ласий до грошей як кіт до сала* [13, 103], тобто як кішка гребе лапою щось смачненьке, так само людина забуває про заповіді Божі та стає жадібною і ненаситною до чогось, наприклад, до грошей, адже цю жадність яскраво підкреслює така риса kota, як ласість до сала. Фразема *чатує на нього як кішка на миш* [13, 209] яскраво відображає таку рису вдачі kota, як **підступність**. Ця риса притаманна багатьом людям, бо як чатує кішка на миш, так і чатує підла людина на свою жертву. **Ненажерливість**, яка притаманна і кішці, відтворюється у сталому вислові *допався як кіт до (на) сала (сметани, миші)* [13, 166], тобто ненаситно, ласо, пожадливо, заздрісно, пристрасно, дуже енергійно [14, 298]. Символом **лицемірства** виступає ФО *грати в kota і мишку* [14, 167] – бути нещирим, хитрувати, лицемірити. **Задерикуватість** відображає етнофразеологізм *грається з ним як кіт з мишею* [13, 53], тобто заривається з кимось, адже кіт грається з мишею, яка є для нього не тільки їжею, але й іграшкою. **Хуліганство** передає фразеологізм *знає кішка, чие м'ясо з'їла* [6, 57] – той, хто зробив щось погане, все одно себе видасть своєю поведінкою. Ще однією негативною рисою характеру людина є **хтивість**, як правило, ця ознака притаманна жінкам, напр., *вигинається як кішечка* [15] – поводив себе, як кішка, тобто ластиться, вигинаючи спину, муркоче.

Рідше подибуємо етнофразеологізми з ключовою лексемою **кіт (кішка)** на позначення позитивних ознак. Серед таких прикладів можна виокремити фразеологічні одиниці на позначення **смівливості**, напр., *один кіт стада мишей не боїться* [14, 186]. Так кажуть про безстрашну і сміливу людину.

Досвідченість відображає фразеологічна одиниця *старий кіт, а масло любить* [14, 186] – так говорять про людину, яка здобула великий досвід в тій чи іншій справі.

Цікавим є приклад ФО, який символізує **вигідне становище** людини, у народному мовленні постає сталий вислів *найліпше котові і попові* [11, 304], адже як кіт, так і піп завжди мають достаток, тому вони і перебувають у вигідному становищі; символ **достатку**, напр., *живе як кіт у маслі* [13, 48], тобто як добре живе кіт біля постійного джерела їжі (біля масла), так само розкушуючи живе людина.

З давніх-давен жінка є берегинею домашнього вогнища, а тому кажуть: *без жінки як без кішки* [13, 61], тобто важливість жінки у сім'ї підкреслюється важливістю кішки у житті людини.

В українському фольклорі кіт (кішка) виступає символом охоронця немовляти, кмітливим помічником [15]. У народі з котом порівнюють людину (зокрема й дитину), яка любить поспати. У давні часи перед тим як покласти новонародженого в колиску, баба-повитуха клала туди kota з такими словами: *щоб дитя спало як кіт*. Поколисавши kota, баба викидала його з колиски, а натомість клала дитину і промовляла: *на kota вуркота, а на дитину дрімота*. Не випадково у багатьох колискових піснях часто згадують про kota, напр.: *Ой на kota – воркота, На дитину – дрімота! Ой на kota – все лихо. Ти, дитино, – спи тихо* [15].

Отже, фразеологічні одиниці є вагомою часткою національної культури, що так чи інакше відбивають етнокультурні, народно-психологічні й міфічні уявлення, переживання, світосприйняття. За їх допомогою формується образ реального чи уявного світу, яким його бачить носій. Вивчення етнофразеологізмів із концептом **кіт (кішка)** має велике значення для вдосконалення мовної майстерності людини та підвищення її мовної культури. Біполярна опозиція «ЛЮДИНА – КІТ (КІШКА)» в українській етнофразеології яскраво відобразилася в фольклорі, в народних прислів'ях, приказках і особливо у народній фразеології, яка виступає міцним будівельним матеріалом самої

мови. Лексема *кіт (кішка)* є часто вживаною у народному мовленні, для зображення основних рис характеру людини, її вдачі, способу життя тощо. Саме в етнофразеологізмах і постає символічний образ людини, яка одвічно спілкується з тваринним світом, тому вивчення цих одиниць дає змогу зануритися в культуру, пізнати етномовні цінності, зокрема знаковість мовних одиниць.

Списку використаних джерел

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г. Булашев. – К., 1992. – 414 с.
2. Галайчук В. Фітонім дуб як формант фольклорної «картини світу»: семантика, прагматика, синтагматичні та парадигматичні зв'язки / В. В. Галайчук // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів, 2003. Вип. 30. – С. 182 – 196.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К., 2006. – 703 с.
4. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Жайворонок. – К., 2007. – 262 с.
5. Заянчковський І. Пам'ятники тваринам / І. П. Заянчковський. – К., 1983. – 160 с.
6. Збірка українських приказок та прислів'їв: Репринтне відтворення вид. 1929 р. / А. Багмет, М. Дащенко, К. Андрущенко. – К., 2002. – 224 с.
7. Кіт [Електронний ресурс] <http://about-ukraine.com/index.php?text=1723> [04.02.2015]
8. Кіт відчуває наближення хвороби людини і намагається попередити про неї [Електронний ресурс] <http://health.unian.ua/regnews/74643-kit-vidchuvae-nablijennya-hvorobi-lyudini-i-namagaetsya-poperediti-pro-neji.html> [04.02.2015]
9. Кучеренко Т. До проблеми трансформації фразеологізмів / Т. І. Кучеренко // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 1996. – Вип.9. Слов'ян. філологія. – С. 143 – 147

10. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – К., 2001. – 440 с.
11. Пазяк М. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К., 1991. – 440 с.
12. Пазяк М. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К., 1989. – 480 с.
13. Пазяк М. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К., 2001. – 392 с.
14. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.] – К., 2003. – 1104 с.
15. Словник символів культури України [Електронний ресурс] <http://ukrlife.org/main/evshan/symbol.htm> [04.02.2015]
16. Чепок Д. Деякі особливості функціонування фразеологізмів на позначення почуттів // Філологічні науки. – 2013. – Книга 4. – С. 109 – 112.
17. Як змінити свій характер? Риси людини. Індивідуальність [Електронний ресурс] <http://lifer.com.ua/yak-zminiti-svij-harakter-risi-lyudini-individualnist.html> [04.02.2015]

Анотація. У статті здійснено опис етнофразеологічних одиниць народного мовлення на позначення тваринного світу, а саме лексеми *кіт (кішка)*, розкрито символіку біполярної опозиції «ЛЮДИНА – КІТ (КІШКА)», зазначено на важливості дослідження образу *кіт (кішка)* в народному мовленні як цілісної мовної мікросистеми.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна одиниця, зоофразеологізм, народна фразеологія, етнофразеологізм, біполярна опозиція.

THE FIGURATIVE OPPOSITION «PERSON – CAT» IN UKRAINIAN ETHNOPHRASEOLOGY

Summary. The article is deal with the description of fratheological units of the national language for designation of an animal kingdom, namely the lexem *cat*. Also in

the article the symbolism of the binary opposition «PERSON – CAT» was revealed and the importance of investigation about the figure of *cat* in the national language as the complete language microsystem was marked. The important aspect of analysis of phraseological units of ethnolinguistic character are associative copulas that arise up as a result of identifying of man with surrounding nature. It brightly showed up during comparing between a man and an animal. In fact the daily watching of man behavior of the domesticated or wild animals induces her to formation of a number of language units that combine through comparison. The personification and symbolics, related to the characteristic features of animal kingdom, develop hereupon. Phraseology units are the ponderable stake of national culture, that in any case remove ethnocultural, folk-psychological and mythical presentations, experiencing, perception of the world. After their help character of the real or imaginary world, that he is seen by a transmitter, is formed. Study of phraseological ethnophrasologisms with a concept *cat* matters very much for perfection of language mastery of man and increase of her language culture. Bipolar opposition is «PERSON – CAT» in Ukrainian ethnophrasology was brightly represented in folklore, in folk proverbs, saying and especially in folk phraseology that comes forward as a building material of language. Lexeme *cat* is often used in the folk broadcasting, for the image of basic character of man, his disposition, way of life traits and others like that. Symbolic character of man that since earliest times intermingles with an animal kingdom appears exactly in phraseological ethnophrasologisms, that is why the study of these units gives an opportunity to submerge in a culture, get to know values, in particular sign of language units.

Key words: phraseological unit, phraseology unit, zoophrasologism, folk phraseology, ethnophrasologism, figurative opposition.